

JÖNS OLSSON TULLANDER – en utvandrare i österled

En levnadshistoria sammanställd av Viktor Tullander

Rötter i den skånska myllan

Släktnamnet Tullander är förknippat med en liten by i södra delen av Skåne, Tullstorp, där Jöns Olsson Tullander föddes 1846. Uppgifter i kyrkböckerna visar, att släktens rötter sedan tidigt 1700-tal står att finna inom en triangel bildad av orterna Trelleborg – Skurup – Ystad, dvs den bördiga slätten ”söder om landsvägen”.

Skåne hade blivit svenskt 1658. Det av krig och pest härjade landskapet återställdes successivt under 1700-talet. Skiftesreformerna i början av 1800-talet ledde till en ökning av jordbruksarealen och till rationellare utnyttjande av den odlade marken. Nya brukningsmetoder, bättre redskap och nya grödor förbättrade det ekonomiska utbytet, vilket i sin tur förde med sig ökat friköp av skatte- och frälsehemman och ett växande antal självägande bönder. Det ökade välståndet i Skåne avspeglar sig i stora barnkullar under 1800-talets första hälft, men det drog också till sig folk från omgivande landskap med mindre gynnsam ekonomisk utveckling. Befolkningsökningen förde med sig en kraftig uppgång av antalet lantbruksarbetare som saknade egen jord. Dessa sökte sig nu allt oftare till städernas industrier eller utvandrade till Danmark eller Amerika, särskilt under missväxtåren i slutet av 1860-talet.

Kyrkböckernas yrkesbeteckningar ”åbo” eller ”husman” antyder att släktens anor tillhörde denna fattigare lantbrukarklass. De började arbeta efter konfirmationen som drängar eller pigor, för att så småningom arbeta sig upp till torpare med skyldighet att göra dagsverken åt markägaren. Påfallande ofta flyttar de från ett torp till ett annat och mellan de små byarna omedelbart söder och öster om Skurup.

I oktober 1842 fick prästgården i Tullstorp en ny dräng. Han hette Ola Larsson och kom från Klagstorp. Redan ett år tidigare hade prästgården också fått en ny piga, Karna Jönsdotter från L. Beddinge. Den 29 december 1843 gifter de sig och flyttar till grannfastigheten, som var ett kronohemman. Han är då 34 år och hon 29. Den 16 augusti 1844 föds första barnet, Kerstina (ibland stavat Kjerstina) och den 23 mars 1846 föds sonen Jöns, som döps samma dag.

I Tullstorps födelsebok (C:3)¹ är följande noterat:

1846 mars 23 f. (född) 23 d. (döpt) J Ö N S son av Husman Ola Larsson på Nr 1
i Tullstorp och dess hustru Karna Jönsdotter.

Fadder: Husman Nils Larssons hustru Agneta Larsdotter på Nr 19 i
Ö. Vemmenhög

Vittnen: Husman Ola Hansson på Nr 1 och pigan Christina Jönsdotter på Nr 2 i
Tullstorp.

¹ Arkivbeteckning.

Redan samma höst flyttar familjen till Hassle-Bösarp. När det är fråga om s k enkelt folk är det som regel svårt att få kompletterande uppgifter i kyrkböckernas torra fakta. Just i detta fall finns dock ett flyttningsbetyg bevarat, som ger en fylligare beskrivning av Ola Larssons familj.

Solberga H II:7¹

Hassle-Bösarp Nr 16. Inflyttningsattest Nr 12 den 3 okt. 1846 från Tullstorp.

Husman Ola Larsson är född den 18 apr. 1809 i S. Villie och dess hustru Karna Jönsdotter är född den 8 juni 1814 i L. Beddinge.

Kommo: han från Klagstorp 1842, hon från L. Beddinge 1841. Flytta nu till Hassle-Bösarp. Äro till arbete förmögna. Läsa innantill: han b, hon b; utantill bägge Läroböckerna b; förstå: han bc, hon c. Hustavlan och spörsmålen bägge b. Begingo H. Nattvarden sist den 9 apr. d. å. Vid förhören frånvarande. Till levernet välfrejdade. Hustrun haft naturliga koppor ävensom mannen. De medhaver barnen Jöns född den 23 mars 1846 och Kerstina född den 16 aug. 1844, bägge i Tullstorp. Vaccinerade dottern här och sonen i Hassle-Bösarp efter uppgift. Mantalskrivna för d. å. på Nr 1 i Tullstorp.

I Hassle-Bösarp utökas familjen med en dotter, Anna född den 26 november 1848, som dock avlider redan efter sex månader i en bröstsjukdom. Den 22 oktober 1850 föds sonen Anders och ett år senare är det åter dags att flytta, denna gång till Nr 6 i Slimminge.

Sonen Anders avlider två år gammal, men redan en månad senare den 13 december 1852 får familjen ytterligare en son. Enligt den tidens sed får det nyfödda barnet överta den dödes namn och får också heta Anders.

Under 1800-talets första hälft var antalet barn inom familjerna i Skåne genomgående mycket stort, men också barndödligheten var påfallande stor. Även om dödsorsaken är svår att precisera i moderna termer, ser man ofta uppgifter om bröstsjukdom (TBC), mässling och rödsot (dysenteri). Detta kan tyda på att boendestandarden och hygienien i de små torpen inte var den bästa.

När Jöns fyllt 14 år får han flytta till ett granntorp, Slimminge Nr 12, som hjälpreda åt torparen Ola Sörensson. Då han ännu inte är konfirmerad får han inte kallas dräng, utan står antecknad som gosse. (Familjen där hade en dotter Johanna född 1845, Sannolikt är det henne Jöns avser i ett brev som han skrev till sin syster i USA efter ett besök i Sverige 1911: "har åter träffat Olasörens Johanna").

Jöns bryter sig en egen bana

Jöns konfirmerades i Slimminge. Under kommande års husförhör omvittnas hans läsförmåga och kristendomskunskap, där han genomgående får betyget a. Långt senare har Jöns barn berättat om hans beläsenhet och stora intresse för historia och geografi, men också för sociala frågor. Han beskrivs såsom kraftfull, karaktärsfast, arbetsam, hederlig och fast besluten att skapa en bättre framtid åt sig och sin familj.

På hösten 1862 flyttade Ola Larssons familj till Annavälla (norr om Skurup), men Jöns betraktades nu som vuxen och måste skaffa sig egen utkomst. I stället för att flytta från gård till gård som dräng, valde Jöns att bli lärling hos snickargesällen Jöns Liljedahl, som tidigare bott i Tullstorp. Denne hade en verkstad i Svenstorp (Lindby Nr 8) dit Jöns flyttade på hösten 1862. Lärlingstiden varade i tre år.

Vid denna tid var det många i Skåne som sökte sig utomlands, främst till Danmark men också till Amerika. Också Jöns lär ha varit inne på sådana tankar, men blev tillrättad att först skaffa sig mera erfarenhet genom att exempelvis ta arbete i Stockholm och kanske senare i Paris dit han också längtade att få komma.

Det förefaller som om Jöns särskilt ville markera, att han som nybliven gesäll nu tagit det första steget på sin "klassresa". 1865 tar han sig efternamnet Tullander och tecknar sig nu som Jöns Olsson Tullander. Också hans bror Anders antar namnet Tullander vid samma tidpunkt.

Med litet kläder och verktyg i en ränsel på ryggen ger han sig i väg på sin gesällvandring. Det skulle dröja nära 50 år innan han återsåg sin barndomstrakt. Då hade fadern dött 1882, system gift sig och utvandrat till USA dit också modern flyttade 1886. Brodern hade dött i TBC 1872.

Över vintern stannade Jöns till i Kristianstad, där han arbetade hos snickarmästare Adolph Fredrik Skog. I slutet av april 1866 fortsatte han vandringen till Stockholm, skrevs in i Jakobs församling den 3 september s. å. och fick anställning hos snickarmästare J. J. Ottergren på Jakobsbergsgatan 19. (Egenhändigt skriven mantalsuppgift).

En kort tid var Jöns också beväring vid Svea Livgarde. Det var ännu innan den allmänna värnplikten hade införts och tjänstgöringen varade endast tre veckor. Det har berättats, att han en kväll satt på Strömparterren tillsammans med en exerciskamrat, som hette Broström och också arbetade i snickeribranschen. Detta var på den tiden det mest populära folkliga utestället. Medan de samtalade kom Jöns åter att ge luft åt sina framtidsplaner. Han tänkte resa till Paris nästa år och sedan återvända till Skåne. Det visade sig att kamraten tidigare arbetat i Ryssland och skulle återvända dit igen. Han tyckte att Jöns borde passa på att ta sig en titt på den ryska huvudstaden S:t Petersburg innan han reste till Paris. I Ryssland skulle det finnas gott om arbete och det var billigt att leva där. Jöns blev intresserad och lovade till slut att följa efter, så fort han slutat sin anställning i Stockholm.

S:t Petersburg – en omväg till Paris

I slutet av september 1867 tog Jöns ut flyttningsbetyg från Jakobs församling med destination S:t Petersburg, enligt notering i kyrkboken. Trafiken mellan Stockholm och S:t Petersburg gick över Åbo och Helsingfors och upprätthölls av finska båtar. Resan tog i det närmaste tre dygn. Jöns reste som däckspassagerare. Ju närmare S:t Petersburg båten kom desto fler däckspassagerare steg ombord och desto svårare blev det att finna en skyddad plats på däck. Dessutom råkade man sista natten ut för en storm, som dock avtog fram på morgonen, och man kunde beundra utsikten när båten passerade Kronstadt och gick vidare uppför Neva-floden för att förtöja vid kaj inne i staden.

Kamraten Broström hade lovat att möta vid båten, men hade inte kommit. På speditiionskontoret fick Jöns adressen till en finsk dam, fru Wigius, där han skulle kunna få hyra ett rum. Det visade sig att damen talade svenska, vilket underlättade introduktionen i Ryssland. Dessutom upptäckte Jöns att också Broström bodde på samma ställe.

Fru Wigius bodde vid Jekaterinskij-kanalen (senare omdöpt till Gribojedov-kanalen). På den tiden var de flesta hantverkare i S:t Petersburg av utländsk härkomst. Det var snickare, skräddare, urmakare, bagare och andra yrkesmän, som slagit upp sina verkstäder och affärslokaler inom ett relativt begränsat område i stadens centrala del. Detta omfattade en rad kvarter väster om Nevskij Prospekt mellan kanalerna Mojka och Jekaterinskij. Det var som en utländsk koloni där det talades mera tyska och andra främmande språk än ryska.

Med vännens hjälp fick Jöns snart anställning hos en mycket aktad tysk snickarmästare, Degenhardt. Ryska arbetare gillade inte utlänningar och han blev till en början starkt motarbetad av sina kollegor då han var arbetsam, höll sig för sig själv och inte söp upp sin lön på helgerna tillsammans med dem. Det kom till och med till slagsmål och blodvite. Mästaren däremot uppskattade Jöns och han fick i allt större utsträckning basa för verksamheten. Under tiden hade han lärt sig så mycket tyska och ryska att han också fick sköta kontakten med beställarna.

Trots att Jöns trivdes bra hos Degenhardt, hade tanken på Paris efter tre år åter blivit väckt. Nu skulle det äntligen bli av. Han skulle resa med båt till en fransk hamn i juli 1870. Framme vid båten visade det sig att turen blivit inställd, då Frankrike dagen innan förklarade Tyskland krig. Det var bara att återvända till verkstaden, till stor glädje för Degenhardt.

Erbjuden att starta eget

Vid denna tid planerades i Ryssland stora järnvägsbyggen, bl a till städerna i Baltikum, varför behovet av möbler och övrig inredning till stationer, järnvägsrestauranger och bufféer var mycket stort. Beställningar för järnvägen gjordes av ingenjören Peter v. Goette. Denne lade märke till att hans inredningsidéer av Jöns snabbt omvandlades till detaljrika förslag och vackra ritningar. Detta samarbete uppskattades av v. Goette i så hög grad, att han vid ett lämpligt tillfälle föreslog Jöns att öppna egen verkstad. Detta var ju vad han hela tiden hade drömt om, men dels hade han inga pengar, dels måste man vara säker på att också få beställningar. V. Goette förstod Jöns betänkligheter. Han sade att järnvägsbygget skulle hålla på i flera år och säkerligen föra med sig många beställningar och när det gällde ekonomin, så skulle Jöns kunna få pengar i förskott för gjorda beställningar. Jöns behövde inte tveka länge, nu gällde det att snarast avlägga mästarprov för att få tillstånd av skrået att öppna egen verkstad.

Varje ledig stund i två veckors tid arbetade Jöns på ett litet bokskåp, som skulle vara hans "mästarprov". Han fick mycket beröm av skrået för sitt arbete, tilldelades mästartitel och fick rätt att driva egen rörelse. Detta bör ha varit omkring år 1872. Samarbetet mellan Jöns och v. Goette var mycket uppskattat av bägge och för att visa sin tacksamhet mot v. Goette fick denne det lilla "mästarprovet" i gåva. Jöns hittade snart en lämplig verkstadslokal, ordnade verktyg, anställde några arbetare och kom i gång med verksamheten.

En lycklig svensk-dansk allians

Jöns verkstad låg i ett gårdshus på Mestjanskaja gatan, d v s i de tidigare omnämnda utlänningskvarteren. Det var vanligt att bostaden låg i direkt anslutning till verkstaden, varför buller och damm ständigt trängde igenom. Likaså var det vanligt att mästaren höll arbetarna med viss kost. Därför bodde en av arbetarna med sin fru i köket och hon skötte hushållet.

Mitt emot Jöns verkstad hade en dansk bronsmästare sina lokaler. Jöns hade först besökt honom i något ärende, men sedan tittade han in då och då för att prata bort en stund. Dansken hette Carl Budtz och hade tre barn, två döttrar och en son. Barnen hade en stor vänkrets och vännerna blev ofta bjudna på fest hos familjen, Vid ett sådant tillfälle blev också Jöns inbjuden och det dröjde inte länge förrän det uppstod ett ömsesidigt intresse mellan den äldsta dottern, Anna, och Jöns. Besöken i den danska familjen blev fler och vid jultiden offentliggjordes förlovningen.

Lördagen den (14)² 26 september 1874 var det liv och rörelse på Mestjanskaja gatan. Vagnar kom och for, blommor och presenter överlämnades och många nyfikna hade samlats, Klockan sju på kvällen skulle bröllopet stå i den tyska S:t Petri kyrkan vid Nevskij Prospekt. När Jöns kom till kyrkan blev han mycket förvånad. Det var fullt med folk och kyrkan var rikt smyckad med blommor, palmer och lagerträd. I mittgången låg en bred röd matta och hundratals ljus lyste upp sidokoren på kyrkans båda sidor. På Jöns fråga förklarade vaktmästaren att ett mycket rikt par också skulle vigas samma kväll och de hade beställt den praktfulla dekorationen.

Efter klockringningen leddes Jöns, enligt gängse bruk, till den främsta bänkraden av fyra marskalkar. När dessa återvänt till vapenhuset slogs dörrarna upp på vid gavel, orgelmusiken fyllde kyrkan och bruden trädde in. Hon ledsagades av sina föräldrar och sin lillebror, därefter följde tolv par marskalkar och tärnor. Systemen var tärna och gick i det första paret. Framme i kyrkan mötte Jöns sin brud, bjöd henne armen och ledde henne fram till altaret.

Nio år sedan Jöns vandrade ut i världen med sin ränsel på ryggen hade han nu tagit ytterligare några steg på sin klassresa. I verkstaden var det mycket att göra, men den ekonomiska grunden var fortfarande mycket bräcklig. Även på den tiden var det en del kunder som låg efter med betalningen. För att få ihop till löner åt sina anställda var Jöns ibland tvungen att sälja en del av familjens egna möbler och några gånger fick han t o m vända sig till procentare för att få ett korttidslån.

Det förefaller som om det svenska förnamnet Jöns vållade en del problem vid umgänget med utlänningar. Bland ryssar gick därför Jöns vanligtvis under namnet Ivan Leontijevitj och i andra sammanhang kallar han sig Julius.

² Ryssland tillämpade den Julianska kalendern (gamla tiden) till 1917. Motsvarande datum enligt den europeiska tideräkningen erhöles genom att lägga till 12 dagar på 1800-talet och 13 på 1900-talet.

Den 10 juli 1875 föddes familjens första barn Woldemar, den 5 oktober 1877 föddes sonen Constantin och den 13 juni 1881 dottern Eugenie. Rörelsen växte hela tiden och Jöns var tvungen att söka större verkstadslokaler. Några år höll han till i ett annat hus på Mestjanskaja gatan, men sedan var han tvungen att flytta verksamheten några kilometer längre söderut, till en tvärgata till Ismajlovskij Prospekt. Här fick familjen för första gången en bostad, som var skild från verkstaden. Dessutom vette fyra av de fem rummen ut mot gatan. Verkstadens läge inom staden visade sig ha mycket stor betydelse. Nu fick man bl a en del stora industrier som kunder och sedan Jöns blivit invald i arkitektsällskapet ökade samarbetet med en del kända arkitekter. Nu arbetade 30-40 man i verkstaden och ibland ännu fler. Barnaskaran utökades med sonen Alexander, född den 15 januari 1885 och dottern Adele, född den 1 januari 1889.

Att sköta hem och barn i bullrig verkstadsmiljö och under tidvis ansträngda ekonomiska förhållanden innebar säkerligen stora problem för hustrun Anna. Men hon styrde över hemmet med fast hand, var mycket bestämd och höll reda på allt in i minsta detalj. Hon ägnade mycket tid åt syarbete och broderi och lärde barnen de första grunderna i läsning och skrivning.

Barnens starkaste minne från denna tid hör ihop med julen. Drygt en vecka före jul började julbaket, som till stor del skedde hemma hos mormor Caroline Budtz, vilket var särskilt uppskattat. Barnen fick också följa med till fruktmarknaden för att handla godis, nötter och frukt. På julaftonen skickades de tidigt till mormor, medan julgranen kläddes hemma. Mängder av ljus, glaskulor, kedjor och andra julgransprydnader, som sparades från år till år, skulle nu pryda granen de närmaste två veckorna. Mot kvällen hämtades barnen, men de fick hålla till i en annan del av lägenheten. Först vid sjutiden ljöd en signal, barnen ställdes upp och dörren slogs upp. Då fick barnen gå fram till granen och hämta paketen som låg under den. Mormor tycks överhuvudtaget ha varit mycket uppskattad av barnen. Hon var generös, lagade god mat, bakade kakor och ordnade fester. Genom hennes syskon hade barnen flera jämnåriga kusiner, som förblev trogna vänner livet igenom. Caroline Budtz var född tyska (Jordan) och hela hennes släkt talade tyska, vilket sannolikt påverkat språkbruket i det Tullanderska hemmet.

Eget stenhus – kronan på verket

1886 fick familjen en kväll besök av en främmande man som bad att få tala med Jöns. Mannen sade sig komma från Litauen och berättade mycket om sig själv innan han till slut kom fram med sitt verkliga ärende. Han ville varna Jöns att hyresvärdarna i allt större utsträckning vägrade hyra ut lokalerna till störande verkstäder i stadens centrala delar. Därför ville han råda Jöns att köpa egen fastighet för att säkra ett lämpligt läge för sin rörelse och vara oberoende av andra. Han försökte också förklara att det var väldigt lämpligt att köpa hus just då, eftersom många fastigheter återtagits av banken på grund av betalningsproblem till följd av depressionen efter rysk-turkiska kriget. Man kunde dessutom inteckna fastigheten för i det närmaste hela beloppet. Jöns var till en början tveksam till en sådan stor affär, men insåg att det ändå låg mycket i det som den främmande mannen hade lagt fram.

Under nära ett halvt år återkom mannen med ständigt nya adresser på fastigheter, som han ville att Jöns skulle besiktiga. Tyvärr var husen starkt nedgångna och hade olämpligt läge ur affärssynpunkt. Sökandet bar slutligen frukt. Mannen hade hittat ett trevånings stenhus med två affärslokaler och en nästan obebyggd tomt på nära ett hektar (9542 m²) vid Ismajlovskij Prospekt. Huset var visserligen illa underhållet, men läget vid en stor prospekt och i närheten av två järnvägsstationer var idealiskt ur affärssynpunkt. Kontraktet undertecknades den 30 oktober 1886. Inför ansökan om lagfart värderades huset till 135.000 rubel.

Under de närmast följande åren var Jöns helt sysselsatt med sitt nyförvärv. Huset utökades med ännu en våning och en fyravånings flygelbyggnad uppfördes inåt gården. Verkstaden inrymdes i en tvåvåningslänga på gården. Hela huset rustades och familjen kunde nu disponera en åttarumsvåning en trappa upp. Saneringen av huset medförde också att man kunde få mera solida hyresgäster, som var villiga att betala en högre hyra, varför huset efter några år började ge viss avkastning. På en del av den obebyggda tomten uppfördes lagerlokaler för järnvägsgods, medan halva tomten (4981 m²) såldes av 1896.

Jöns kom slutligen till Paris

Som så ofta är det tillfälligheterna som avgör hur en människas öde kommer att gestalta sig. Mycket av det som Jöns hade önskat, men knappast vågat tro, hade gått i uppfyllelse, även om det hade skett på ett annat sätt än han någonsin hade kunnat drömma om. Hans verkstad var en av de större i S: Petersburg, familjen bodde i eget hus vid en stor prospekt, barnen växte upp och han kunde ge dem en god start i livet. Han kunde t o m kosta på sig att på sommaren hyra en "datja" i Strelna (två mil väster om S:t Petersburg). Trots sitt enkla ursprung hade han nu en rad hedersuppdrag i olika föreningar och organisationer och var medlem i kyrkorådet i S:t Petri kyrkan.

Jöns arbetade fortfarande mycket på att förbättra sin fastighet, däremot hade han överlämnat ledningen av verkstaden i andra händer. 1899 firade Anna och Jöns sin silverbröllopsdag, en högtidsdag som uppmärksammades extra mycket i Ryssland. Mellan åren 1900 och 1912 gifte sig de fyra äldsta barnen och flyttade hemifrån. Alla sönerna hade uppnått ansvarsfulla positioner inom näringslivet och framtidsutsikterna föreföll vara mycket gynnsamma. Snart kunde Anna och Jöns också glädjas åt sex barnbarn, särskilt på somrarna, då barnen med sina familjer också hyrde hus i Strelna.

Nu hade Jöns äntligen tid att se sig om i världen. Det blev resor till Berlin, Venedig, Wiesbaden, Bad Nauheim med flera ställen och äntligen kom Jöns också till Paris, som han drömt om i hela sitt liv. 1911 gjorde Jöns en resa till Sverige och besökte sina barndoms-trakter i Skåne. Med visst beklagande konstaterade han, att det fortfarande är ganska fattigt där.

1914 drabbades familjen av ett hårt slag då deras yngsta dotter Adele, som var sjuksköterska, avled. Några år senare insjuknade Jöns i cancer i matstrupen. Mot slutet kunde han varken äta eller dricka. Morfininjektioner kunde endast delvis lindra hans plågor och det dröjde länge innan krafterna tog slut. Han avled den (28 maj) 10 juni 1917 och begravdes på Volkovo kyrkogården, där han tidigare låtit iordningställa en stor gravplats.

Med tanke på vad som hände i Ryssland några månader senare samma år, får man nog säga att det var lyckligt att han inte levde då. Att se sitt livsverk raseras och huset nationaliseras hade nog varit ett alltför hårt slag för honom. Anna bodde kvar i huset till 1937, då hon flyttade till Sverige. Hon dog på Ingarö 1941.

Ekerö den 21 september 2000

Denna sammanställning bygger på följande underlag:

- 1) Tiden fram till 1868
 - a) Uppgifter inhämtade från kyrkböcker och andra handlingar från berörda församlingar, Landsarkivet i Lund och Stockholms stadsarkiv.
 - b) Karin Tullander, Nödåren i M-län 1865-68, Inst. Ekon. Hist. Lund 1970.
 - c) Torsten Hägerstrand, Utsikt från Svaneholm, STF:s årsskr. 1961.
 - d) Nationalencyklopedin, vissa kompletterande fakta.
- 2) Tiden efter 1868
 - a) Vissa attester, kontrakt mm som gör det möjligt att placera olika händelser i rätt kronologisk ordning.
 - b) Jöns Tullander, brev till systemen i USA 1912.
 - c) Constantin Tullander, minnesanteckningar (ryska), 1918.
 - d) Alexander Tullander, muntliga berättelser.